

Дәріс 8. Инновациялық құралдар мен технологияларды енгізу негізінде мемлекеттік басқару жүйесін реформалау

Дәрістің мақсаты: инновация негізінде реформалауды талап ететін мемлекеттік басқару жүйесіндегі негізгі проблемаларды зерделеу

Сұрақтар:

1. Инновациялар - бәсекелестік күрестің тиімді құралы
2. Қазіргі заманғы экономиканы дамыту тұжырымдамасы
3. Мемлекеттік басқарудағы әкімшілік реформалардың қажеттілігі
4. Мемлекеттік басқарудың инновациялық жүйесін енгізуге кедергі келтіретін проблемаларды талдау

Негізгі терминдер: реформалау, инновациялар, тұжырымдама, даму, экономика, прогресс

Қазіргі уақытта инновациялардың рөлі едәуір өсті. Қазіргі нарықтық экономикада инновациялар - бәсекелестік күрестің тиімді құралы. Барлығы инновация (ағылшынша "innovation" - жаңалық, жаңалық, жаңашылдық) деп жаңа технологиялар, өнім мен қызмет түрлері, өндіріс пен еңбекті ұйымдастырудың, қызмет көрсету мен басқарудың жаңа нысандары түріндегі жаңалықтарды пайдалану түсініледі.

Бүгінгі жағдайда инновациялар кез келген шаруашылық жүргізуші субъект үшін кез келген иерархиялық деңгейде, жеке адам немесе мемлекет болсын, табыстың өзіндік синониміне айналады. Ұлттық бәсекеге қабілеттілікті нығайтуға ықпал ететіндіктен, макроэкономикалық деңгейде инновациялық қызметтің қажеттілігі даусыз.

Осының аясында экономика, біріншіден, әлеуметтік бағдарлануы және әлеуметтік негізделуі тиіс. Демек, халықтың әртүрлі топтары мен топтарының әлеуметтік мүдделерін келісу, азаматтардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау, оларды өзін-өзі іске асыру үшін жағдайларды қамтамасыз ету, белсенді тіршілік ету міндеттері бірінші кезекте болуға тиіс. Мұндай жағдайларда әлеуметтік инновациялық процестерді реттеудегі мемлекеттің рөлі артуы тиіс.

Бұдан басқа, индустриядан кейінгі қоғамда мемлекеттік басқарудың өзі қоғамда болып жатқан өзгерістерге, сондай-ақ басқару қызметінің нысандары мен мазмұнының тиісті жаңартуларына қатысты инновациялық сипатына ие болуы тиіс. Алайда, бұл жерде белгілі бір қиындықтар туындайды. Инновацияларды басқаруға енгізу кезінде халықтың түсінбеушілігіне және мақұлдамауына тап болуға болады, бұл мемлекетке сенімнің төмен деңгейіне немесе өзгерістердің қоғамның тарихи қалыптасқан өмір сүру нормаларын қозғауына байланысты.

Бүгінгі таңда елімізде еліміздің экономикалық дамуының негізгі басымдығы өндіріс, ал болашақта - білім мен жаңа технологияларды экспорттау болып белгіленді. Демек, елді инновациялық даму жолына жылдамдатып көшіру, ұлттық бәсекеге қабілеттілік негіздерін құру бойынша озық іс-қимылдар жасау міндеті қойылды, онда болашақ пайда мен артықшылықтарды алуға болады, мұнда ең озық технологияларды жылдам енгізу, жаңа және тиімді кәсіпорындар құру мүмкін болады. Қазіргі заманғы экономиканы дамыту тұжырымдамасы бес "И" - Институттар, Инвестициялар, Инфрақұрылым, Инновациялар және Интеллект негізделуі тиіс. Зияткерлік экономика мен қоғамды қалыптастыру мақсатында.

Алайда, қойылған мақсатты іске асыруға байланысты мемлекеттік басқару жүйесінде реформалар болмаған кезде келіспеушіліктер мен проблемалар туындауы мүмкін. Мемлекеттік басқару аппараттарының, олардың құқықтық негіздерінің инновациялық қоғамның сын-қатеріне жауап ретінде қомақты болуы, бұрылмауы ұлттық қоғамдастықтардың даму процесін тежейді және жаһандық ауқымдағы қауіпті шоғырлану қаупінің көзіне айналады. Әкімшілік реформаларға қажеттілік барған сайын жиі және өткір көрінеді, және осы әлеуметтік маңызы бар қажеттілік баяу іске асырылатын болса,

соғұрлым түбегейлі (және тиісінше дағдарыстық нұсқада) реформалау жүзеге асырылатын болады. Мұны болдырмау үшін мемлекеттік басқару құрылымдары мен функцияларын бейімделген реформалау тактикасын қолдану қажет. Ол жақын және алыс болашақта қоғамдық қатынастар өзгерістерінің бағытталуы мен мазмұнын болжауға негізделеді және өз кезегінде болып жатқан өзгерістерге жоғары жылдамдықпен ден қоюды және сыртқы өзгерістерге дайындықты қамтамасыз ететін басқару жүйелерінің икемді, ұтқыр және полифункционалды құрылымы үшін негіз болып табылады. Демек, инновациялық трансформацияланатын қоғаммен оның келіспеуінің алдын алу мақсатында мемлекеттік басқару жүйесін реформалау қажет.

Қазіргі уақытта мемлекеттік басқарудың икемді, инновациялық жүйесін енгізуге кедергі келтіретін бірқатар проблемалар бар.

Бірінші және басты мәселе сыбайлас жемқорлық пен бюрократия болып табылады. Кез келген жаңалық кез келген салада, оның үстіне мемлекеттік басқару саласында көптеген бюрократиялық кедергілерге тап болады, бұл есептіліктің үлкен көлемімен, әртүрлі ведомстволар пайдаланатын әртүрлі индикаторлармен байланысты. Сондықтан күшіне енген сәтте өзгерістің оң әсері ағымдағы жағдайға қатысты барабар болмай қалады және оның әсері нөлге жетеді.

Екінші мәселе билікті шамадан тыс шоғырландыру және орталықтандыру болып табылады. Жоғарыда белгіленген проблеманы ескере отырып, сондай-ақ ел көлемін ескере отырып, көп жағдайларда деконцентрлеу және орталықсыздандыру қағидаттарына негізделген жергілікті басқару неғұрлым орынды болып табылады. Деконцентрация мемлекеттік өкілеттіктердің бір бөлігін орталықтан тағайындалатын шенеуніктерге беруді, сондай-ақ бір деңгейдегі билікті бөлшектеуді білдіреді. Орталықсыздандыру орталық билік органдарына иерархиялық бағыныстағы және көбінесе мүдделі азаматтар сайлайтын органдарға шешім қабылдау құқығын беруден тұрады. Орталықсыздандырудың жағымды тұсы, біріншіден, оның демократиялық сипаттағы қасиеттері бар, себебі демократизм жалпыұлттық сипаттан гөрі жергілікті ауқымда анағұрлым шынайы. Екіншіден, орталықсыздандырылған басқару, егер ол үшін қажетті құралдар мен жағдайлар болса, орталықтандырылған басқаруға қарағанда ауыр салмақты және неғұрлым практикалық болып табылады. Айта кету керек, бұл мәселені шешу үшін белгілі бір күш-жігер жұмсалуда (жергілікті өзін-өзі басқаруды реформалау).

Үшінші мәселе үкіметтің пісіп-жетілген мәселелерді сындарлы шешуді қаламауы болып табылады. Қазіргі кезде елімізде ведомстволық мүдделерді қорғау тұрғысынан қуатты және мемлекеттік инвестицияларды басқару тұрғысынан тиімсіз экономика саласы - мемлекеттік басқару жүйесі бар. Соңғы бірнеше жылда кадрлық құрамды айтарлықтай толықтырған министрліктер көп жағдайда тек қана өздерінің жауапкершілік аймақтарына және тиісті бюджеттік және өзге де қаржылық ағындарға қызмет көрсететін өте кәсіби тігінен интеграцияланған корпорацияларға айналды. Әкімшілік аппараттың туындаған өзгерістерге қарсылығы және мемлекеттік басқару жүйесінің орнықтылығы оны қазіргі тепе-теңдік жағдайынан шығарудың кез келген әрекеттерінің тоқтатылуына әкеп соғады: сапасыз қызметкерлерді жұмыстан шығарудың мүмкін еместігінен бастап, қолданыстағы статус-квоны сақтаудың негізгі кепілдіктерінің бірі болып табылатын қадағалау және жазалау органдарының қызметіне дейін.

Төртінші проблема ретінде мемлекеттіліктің әлсіздігін атап өтуге болады, өйткені мемлекет көбінесе мүдделерін қорғауға арналған өз азаматтарына қарсы қойды. Мемлекетке мемлекеттік идеология, тексерілген саяси бағыт, өзара негізделген өзара байланысты даму бағдарламалары толық көлемде жетіспейді.

Бесінші проблема мемлекеттік басқару саласында одан әрі қозғалыстың нақты жоспарының болмауы болып табылады. Ұзақ уақыт бойы жұмыс істеп келе жатқан ескі модель заманауи үрдістерге сәйкес келмейді, оны трансформациялау қажет. Елдің қалыптасқан мемлекеттік басқару құрылымы жұмыс күшінің сапасымен және жалпы ел халқының сапасымен тікелей өзара іс-қимыл жасайды.

Алтыншы проблема ретінде мемлекеттің жоғары кәсіби кадрларды жаппай молайтуға мүдделі еместігі көрінеді, бұл мемлекеттік басқарушылардың сапасы мен жалпы халықтың сапасының төмендеуіне алып келеді. Үкіметтің барлық күш-жігеріне қарамастан, жоғары білікті кадрлар әлі күнге дейін шетелге кетіп жатыр. Тиімді басқарушылар, сауатты орындаушылық кадрлар көбінесе мемлекеттік салада ғана емес, жеке секторда да жоқ.

Осылайша, дәл осы заманғы жағдайда басқарудың инновациялық түріне көшу еліміздің әлеуметтік-экономикалық дамуын жеделдетудегі айқындаушы факторға айналып, біздің қоғам ашатын ресурстардың барлық түрлерін ұтымды пайдалануды қамтамасыз етеді.

Мемлекеттік басқару біртіндеп реформалау процесінде инновациялық технологияларды пайдалануға жүгіне отырып, прогреске қол жеткізуді белсенді түрде таңдайды. Инновациялық дамудың нақты көріністері: жаңа нәтижелер мен оларға қол жеткізу жолдарын іздеу және алу; тиімсіз еңбек жағдайларын және басқару құрылымдарын еңсеру, оларды жетілдіру және неғұрлым прогрессивті және т.б. ауыстыру.

Біздің елімізде мемлекеттік басқару саласына инновациялық тетіктерді енгізудің өзектілігі билік органдары қызметінің тиімділігін арттыру, олардың функциялары мен ұсынылатын мемлекеттік қызметтерді іске асыру сапасын жақсарту және т.б. соңғы бірнеше жылда мемлекеттік қызмет пен билік басқару аппаратын реформалау процесінде басым мәнге ие болуымен түсіндіріледі. Алға қойылған міндеттерге қол жеткізу жолдарын іздеу процесінде нәтижелер ретінде үдеріс пен түпкілікті өнім сапасын арттыруға байланысты ұқсас мақсаттарға қол жеткізу үшін жеке салада белсенді пайдаланылатын инновациялық тетіктерге назар аударылды. Мәселен, халықаралық тәжірибені талдау ҚР мемлекеттік басқару саласын реформалау процесінде біртіндеп қабылданатын, шетелдік мемлекеттерде қолданылып жүрген басқарудың бірқатар инновациялық құралдарын анықтауға мүмкіндік берді.

Бюрократиялық басқару стилінен көбірек икемділікке және жаңа тиімді әлеуметтік технологияларды қолдануға көшу. Бәсекелестіктің мемлекеттік секторына бәсекелестік элементін енгізу, бір жағынан - мемлекеттік қызметтер көрсету шығындарын төмендету, екінші жағынан - олардың сапасын арттыру құралы ретінде бәсекелестікті пайдалана отырып. Талап етілетін әсерге, атап айтқанда, тендерлер жүйесін пайдалану және мемлекеттік сектор ішінде де, жеке меншік ұйымдармен де мемлекеттік келісімшарттар жасасу жолымен қол жеткізіледі. Мемлекеттік қызметшілердің басшы буынының біліктілігі мен кәсібилігіне жоғары талаптар қою. Жоғары тұрған мемлекеттік ведомстволар тарапынан қызметтің тұрақты мониторингі және олардың есеп беруі, Бұл ретте жоғарыда аталған бақылау іс-шаралары шеңберінде анықталған қолданыстағы нұсқамалардың бұзылуы нақты, айқын белгіленген жауапкершілік шараларына әкеп соғады. Мемлекеттік басқарудың айқын және біркелкі стандарттарын және мемлекеттік билік органдарының жекелеген бөлімшелерінің жұмыс істеу сапасын, нәтижелілігі мен тиімділігін айқындау, оларды орындаудың мақсаттарын, міндеттері мен индикаторларын нақты айқындау өлшемдерін белгілеу. Тәртіпті арттыру және шығындарды қысқарту, аз шығындармен үлкен қоғамдық нәтижелерге қол жеткізуге бағдарлану.

Осылайша, орталықтандырылған бақылауды, шешім қабылдаудың директивалық стилін, жабықтығын, біркелкілігін және т.б. пайдаланумен сипатталатын мемлекеттік басқаруды жүзеге асырудың дәстүрлі тәсілінен айырмашылығы инновациялық мемлекеттік басқару демократиялылығымен және орталықсыздығымен, қоғам алдында есептілігімен, ресурстарды мақсатты және икемді пайдалануымен және т.б. сипатталады.

Экономикалық ұйымдардың практикалық тәжірибесі жаңа енгізуді енгізу күрделі және көбінесе ауырсыну процесі болып табылатынын көрсетеді. Мұның себептерінің бірі инновацияларға, олардың әлеуетті тиімділігі мен табыстылығына байланысты белгісіздік болып табылады.

Инновацияларды енгізу кезінде ескерілуі тиіс маңызды факторлар:

1) тиімді технологияны таңдау;

- 2) үздік ұйымдастырушылық нысандарды таңдау;
- 3) жаңашылдықтарға ықпал ететін ұйымдық ахуалды құру және қызметкерлерді ынталандыру;
- 4) үздік әлеуетті табысты жобаларды іріктеу;
- 5) шығындар мен ресурстардың экономикалық орынды көлемін айқындау;
- 6) технологияларды беру, ҒЗТҚЖ мен маркетингтің өзара іс-қимылы проблемаларын шешу.

Инновацияларды басқару жүйесі екі кіші жүйеден тұрады: басқарушы кіші жүйе (басқару субъектісі) және басқарылатын кіші жүйе (басқару объектісі). Басқару объектісінің мақсатты жұмыс істеуін жүзеге асыратын бір немесе бір қызметкерлер тобы басқару субъектісі бола алады. Басқару объектісі инновациялар, инновациялық процесс және инновациялар нарығына қатысушылар арасындағы экономикалық қатынастар болып табылады. Басқару субъектісінің басқару объектісімен байланысы ақпарат беру арқылы жүзеге асырылады. Жалпы менеджмент сияқты, инновациялық менеджмент де белгілі бір мақсаттарға жетуге бағытталған, бірқатар жалпы қағидаттарды сақтауға құрылған және бірнеше кезеңдерді қамтиды. Инновацияларды басқаруды ұйымдастыру процесі мынадай өзара байланысты кезеңдерден тұрады.

Мемлекеттік басқаруды реформалау барысында жекелеген елдерде іске асырылатын инновациялық басқару құралдарының арасында мыналарды атап көрсету қажет:

- 1) мемлекеттік мекемелерде жеке фирмаларға тән менеджмент түрін пайдалану, яғни басшылықтың бюрократиялық стилінен көбірек икемділікке және жаңа тиімді әлеуметтік технологияларды қолдануға көшу;

- 2) мемлекеттік секторға бәсекелестікті енгізу, қызмет көрсету шығындарын төмендетудің және олардың сапасын арттырудың түйінді факторы ретінде бәсекелестікті түсіну; тендерлер өткізу және мемлекеттік қызметшілермен келісімшарттар жасасу техникасын пайдалану;

- 3) мемлекеттік ведомстволарды дезагрегациялау, олардың базасында қызметтер өндіру және оларды азаматтарға және ұйымдарға ұсыну мүдделері бөлінген бөлімшелер құру; мемлекеттік сектор ішінде де, жеке ұйымдармен де келісімшарттық қатынастарды пайдалану есебінен тиімділікті арттыру;

- 4) жоғары тұрған мемлекеттік ведомстволар тарапынан ұйымдардың сайлау бақылауын және оларға есеп беруді қамтитын практикалық және кәсіби менеджмент;

- 5) есептілік билік диффузиясы емес, қабылданған іс-әрекеттер үшін жауапкершілікті айқын белгілеуді талап етеді;

- 6) бөлімшелердің жұмыс істеу мақсаттарының, нәтижелерінің және тиімділігінің айқын стандарттары мен өлшеуіштері, олардың орындалу табыстылығының мақсаттарын, міндеттері мен индикаторларын нақты айқындау; есептілік мақсаттарды нақты белгілеуді талап етеді, ал тиімділік соңғыларын есептеу нүктесі ретінде қарауды көздейді;

- 7) "шығуда" бақылау: оларды алу процесін емес, нәтижелерді бағалау; қызмет бойынша жылжуды, ресурстар мен сыйақыларды бөлуді мақсаттарға қол жеткізу және тиімділікті арттыру бойынша көрсетілетін нәтижелер деңгейімен байланыстыру;

- 8) тәртіпті арттыру және шығындарды қысқарту, аз шығындармен үлкен қоғамдық нәтижелерге қол жеткізуге бағдарлану.

Осылайша, егер мемлекеттік басқаруды жүзеге асырудың дәстүрлі тәсілі орталықтандырылған бақылауды, шешім қабылдаудың директивтік стилін пайдаланумен, функциялардың жабықтығымен, біркелкілігімен, интеграциялануымен, көбінесе мемлекеттік аппараттың қызметін тапшы қаржыландырумен, қызметте қамқорлықпен, мансаптық өсудің еңбек сіңірген жылдарына тәуелділігімен, олардың тұтынушыларының мүдделерін ескермей, арнаулы қызметтердің мемлекеттік қызметтерді көрсетуімен сипатталатын болса, онда инновациялық тәсілге

- 1) демократиялық және орталықтандырылмаған шешімдер қабылдау;

- 2) барлық деңгейдегі әкімшілік персоналдың шешімдер қабылдауға қатысуы;

3) стратегиялық бағдарламалық құжаттарды әзірлеуге және қабылдауға жұртшылықтың қатысуы;

4) жұртшылық алдында есеп беру;

5) өнімдер мен көрсетілетін қызметтер сұраныспен айқындалады;

6) қаржыландырудың функцияларға және сандық өлшенетін нәтижелерге тәуелділігі;

7) атқарылу және ресурстарды басқару;

8) негізгі және негізгі емес функцияларды айқындау;

9) қызметтерді ұсынудың аралас нарығы;

10) тұтынушылардан алынатын алымдарды қоса алғанда, қаржыландырудың аралас көздері;

11) ресурстарды мақсатты және икемді пайдалану;

12) ашық конкурс;

13) сіңірген еңбегіне байланысты қызмет бойынша жоғарылату.

Нәтижелер бойынша басқару "ресурстар" және "нәтижелер" позицияларынан барынша мүмкін болатын құрылымдау негізінде басқарушылық міндеттерге ерекше тәсілді білдіреді, Нәтижелілікті басқару мақсатты болжау сапасына қойылатын жоғары талаптармен және түпкілікті нәтижеге қол жеткізуге нақты бағытталуымен сипатталады. Нәтиженің мақсатпен сәйкестігі неғұрлым дәл болса, басқару сапасы да соншалықты жоғары болады. Нәтижелер негізінде басқару тәжірибені үздіксіз жинақтауға және инновацияларды басқаруға негізделген басқару мәдениетін құруға, басқару мен нәтижелерге қол жеткізудің жүйелік және процестік тәсілдерін пайдалануға бағытталған. Мемлекеттік басқарудың дәстүрлі құралдарымен салыстырғанда басқару нәтижелері бойынша билік органдары басшыларының үлкен дербестігін, нәтижелер үшін жауапкершілікті сезінуді, сондай-ақ есептіліктің міндеттілігін көздейді. Осы инновациялық басқарушылық тәсілді енгізу мемлекеттік қызмет құндылықтарының және мемлекеттік қызметтің маңыздылығының айтарлықтай қайта қаралуымен сипатталатын ауқымды, дәйекті және ұзақ процесті білдіреді.

Бұл үдеріс:

1) басқару құрылымын ретке келтіру;

2) кадрлық технологияларды өзгерту (іріктеу мен тағайындауды неғұрлым объективті ету қажет; бағалау жүйесін жеңілдету және жаңғырту);

3) қызметтің тиімділігі мен нәтижелілігі көрсеткіштерін әзірлеуді;

4) мемлекеттік қызметшілерге еңбекақы төлеу жүйесін жаңғыртуды, еңбекақы төлеу нәтижелерінің байланысын;

5) билік құрылымдарын дамыту (олардың "өзін-өзі оқытатын" ұйымдарға айналуы маңызды;

6) мемлекеттік қызметшілердің жаңғырту процестеріне көптеп тартылуы.

Нәтижелер бойынша басқаруды тиімді енгізудің қажетті шарттарының бірі әлеуметтік жүйенің қажеттіліктеріне басқарушылық ықпал етудің мақсаттарын, нысандары мен әдістерін сәйкес келтіру болып табылады. Мемлекеттік басқару субъектісі алға қойған мақсаттар әлеуметтік мүдделердің жалпы бағытына оңтайлы сәйкес келуге тиіс, яғни әлеуметтік бірегейлік қағидаты іске асырылуға тиіс.

Стандарттау және регламенттеу. Мемлекеттік қызметтердің сапасы мен қолжетімділігі стандарттарының болмауы атқарушы билік органдарының қоғам алдындағы міндеттемелерін реттеуге және нақтылауға мүмкіндік бермейді. Осы бағыттағы іс-шаралардың мақсаты мемлекеттік көрсетілетін қызметтер стандарттарын, әкімшілік регламенттерді әзірлеу және енгізу, сондай-ақ атқарушы билік органдары мен олардың лауазымды адамдарының іс-әрекеттері мен шешімдеріне сотқа дейінгі шағымданудың қолда бар және жаңа тиімді тетіктерін құру болып табылады.

Мемлекеттік көрсетілетін қызметтердің тізілімдерін (тізбелерін) құру, мемлекеттік көрсетілетін қызметтердің стандарттарын әзірлеу және оларды енгізу, қазіргі заманғы

ақпараттық-коммуникациялық технологиялар негізінде мемлекеттік көрсетілетін қызметтерді қашықтықтан ұсыну тетіктерін пысықтау, шешімдерді әзірлеу және атқарушы билік органдары қызметінің нәтижелілік көрсеткіштерінің нысаналы мәндерін түзету кезінде алынған ақпаратты пайдалану үшін мемлекеттік көрсетілетін қызметтерді тұтынушылармен кері байланыс жүйесін құру қажет.

Мемлекеттік қызметті ұсыну - бұл азаматтардың немесе ұйымдардың сұрау салуын орындау:

- олардың құқықтарын тану, белгілеу, өзгерту немесе тоқтату туралы;
- заңдық фактілерді анықтау;
- заңнамада көзделген жағдайларда және тәртіппен оларды өткізу үшін материалдық және қаржы қаражатын алу;
- мемлекеттік көрсетілетін қызметтер тізіліміне енгізілген мәселелер бойынша құжатталған ақпаратты ұсыну.

Талқылауға арналған мәселелер:

1. Инновациялар неге бәсекелестік күрестің тиімді құралы болып табылады?
2. Қазіргі заманғы экономиканы дамыту тұжырымдамасының негізгі ережелерін сипаттаңыз.
3. Мемлекеттік басқарудағы әкімшілік реформалардың қажеттілігі қандай?
4. Мемлекеттік басқарудың инновациялық жүйесін енгізуге кедергі келтіретін проблемаларды сипаттаңыз

Әдебиеттер тізімі

1. Инновационный Казахстан. монография / Г. М. Мутанов, Р. К. Сагиева, А. С. Жупарова и др. ; КазНУ им. аль-Фараби. - Алматы : Қазақ ун-ті, 2015. – 149с.
2. Бурлаков Л. Н. Государственное и местное управление : учеб. пособие / Л. Н. Бурлаков, М. К. Жамкеева, М. У. Уажанов. - Алматы : ТехноЭрудит, 2019. – 336с.
3. Мухтарова К.С. Инновационные механизмы модернизации системы государственного местного управления и самоуправления в Республике Казахстан. монография / [ред. Г. С. Бекбердиева] ; КазНУ им. аль-Фараби. - Алматы : Қазақ ун-ті, 2017. – 74с.
4. Майдырова А. Б. Развитие "Электронного правительства" как фактор вовлечения экономики Республики Казахстан в глобальное информационное общество : монография / А. Б. Майдырова ; М-во образования и науки РК. - Алматы : ТехноЭрудит, 2019. – 178с.
5. Инновации в государственном и муниципальном управлении : учебное пособие / И.В. Новикова, С.В. Недвижай, И.П. Савченко и др. ; Северо-Кавказский федеральный университет. – Ставрополь : Северо-Кавказский Федеральный университет (СКФУ), 2016. – 284 с.

Интернет-ресурсы:

1. <https://www.nitec.kz/index.php/post/portal-elektronnogo-pravitelstva>
2. <https://www.gov.kz/memleket/entities/mdai?lang=ru>
3. <https://digitalkz.kz/wp-content/uploads/2020/03/%D0%A6%D0%9A%D1%80%D1%83%D1%81.pdf>